

ВУМЛН та інших науково-дослідних закладів свідчить про бажання сталінської системи повністю позбутися потенційних ворогів радянської влади. До таких зараховували навіть тих, хто активно приймав участь у встановленні радянської влади. Але найменший сумнів, висловлений у колі друзів, колег щодо можливої помилковості кроків вищого партійно-державного керівництва СРСР, призводив до втрати довіри і, як наслідок, арешту та суворого покарання.

Дровозюк С.І.

Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932–1933 рр.)

Одна з провідних тенденцій сучасного історичного знання — осмислення людського змісту історії, намагання проникнути у світ емоцій її творців. Прагнення українських істориків подивитися на історичні події крізь призму соціально-історичної психології є не тільки виявом загальної закономірності розвитку історичної думки, а й реакцією на власний історіографічний досвід минулого століття, у якому не знаходилося місця «живій» історичній людині. Тому нині є актуальним дослідження поведінки суспільних груп, які опинилися на авансцені історичного дійства. Саме поведінка як психологічна категорія, що позначає сукупність вчинків людини, дає можливість проникнути у її духовний світ, є критерієм оцінювання рівня моральності і соціалізації особистості.

Для розуміння процесів, що відбувалися в українському селі в умовах сталінського терору, важливе значення має дослідження поведінки сільських активістів, які виявили свою соціально-психологічну природу під час суцільної колективізації і геноциду українського народу 1932–1933 рр.

Актуальність цього питання може розглядатися з кількох позицій. По-перше, вивчення ментальностей людей певної епохи і соціально-культурної формації передбачає не тільки відтворення характерних рис, спільних для всіх людей, а й рекон-

струкцію спектру ментальностей, специфічних для того чи іншого суспільного прошарку, в залежності від його професійного, правового, освітнього, вікового статусу¹. По-друге, конкретно-історичне дослідження поведінки окремих соціальних груп дає можливість осмислити минуле на рівні мікроісторії, розглянути історичні події, як слушно зауважила Л.Таран, не лише в телескоп, а й у мікроскоп². У суспільстві, де ще є спроби використання широких узагальнень як засобу фальшування історії, саме мікроісторія виконує важливу функцію утвердження історичної правди. По-третє, пропоноване дослідження дає можливість уточнити функціонування одного з важливих вузлів у механізмі сталінських репресій. Певний час увага істориків була зосереджена на репресіях проти еліти, в той час як морально-психологічний стан «маленької людини» залишився недослідженим. Водночас висвітлення поведінки окремих соціальних груп дає можливість зосередитися на аналізі таких соціально-психологічних явищ як страх, жорстокість, конформізм, що є важливою складовою історичного процесу ХХ століття. Дослідження поведінки сільських активістів є перспективним ще й тому, що це питання «зав'язане» в єдиний вузол з такими аспектами історії 20–30-х рр. ХХ ст., як політичні технології більшовицького режиму, «перевиховання» селянства та формування «нової людини», структура та функції сільського адміністративного апарату, що проливають світло на сутність більшовицького режиму.

До реконструкції соціально-психологічного портрета сільського активіста долучилися десятки істориків. Новий фактичний матеріал та цікаві міркування, що розкривають соціально-психологічну сутність цих агентів більшовицького режиму, знаходимо у працях Р. Подкура, В. Васильєва, В. Марочка, С. Кульчицького, Л. Гриневич, І. Шульги, І. Рибака, А. Матвєєва та інших дослідників. Історики поставили важливе питання людинознав-

¹ *Гуревич А.Я.* Средневековый купец // *Одиссей. Человек в истории: Личность и общество.* – М., 1990. – С. 97.

² *Таран Л.* Українська історична наука вчора і сьогодні // *Історія України.* – 1998. – № 7. – С. 2.

чого змісту: «Хто вони, сільські активісти?». Мета пропонованої розвідки — додати хоча б кілька штрихів до цієї постаті, що все чіткіше вимальовується в українській історіографії.

Документи свідчать, що найхарактернішою рисою поведінки сільських активістів була жорстокість. Це підтверджують висловлювання самих більшовицьких вождів. Й. Сталін змушений був визнати, що місцеві діячі під час суцільної колективізації втратили «ясність розуму і тверезість погляду»³. У листі до М. Шолохова він писав, що вони «докочуються до садизму»⁴. Тому зосередимо увагу на характеристиці саме цієї лінії у поведінці сільських активістів.

Для розуміння цієї поведінки важливе значення мають не тільки конкретні дії і вчинки, а й висловлювання, які відображали психологічну готовність до антигуманних, жорстоких вчинків. Наведемо кілька висловлювань, що, на нашу думку, вказують на певні особливості психіки сільських активістів: «Хто не хоче йти до колективу, тому будемо дерев'яною пилкою різати руки», «Хто б не був: колгоспник, бідняк, шкуру з нього здеру, розбарахолю і вишлю на Північ»⁵; «Якщо не запишетеся до колгоспу, зажену на Соловки»⁶; «...з Максима Висоцького не знімати нічого, а я з нього шкуру зніму»⁷; «Хто зараз не пише заяву про вступ до колгоспу, зразу йому відрубуюмо голову»⁸; «Не

³ *Сталін Й.* Запаморочення від успіхів // Питання лєнінізму. – Вид. 11. – К., 1947. – С. 257.

⁴ Цит. за: *Івницький М.* Хлебозаготовки 1932–1933 годов и голод 1933 года // Голод–геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: міжнар. наук.-теорет. конф. Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали. – К.; Нью-Йорк, 2000. – С. 117.

⁵ *Шульга І.* Людомор на Поділлі (до 60-річчя голодомору). – К., 1993. – С. 32, 75.

⁶ *Михненко А.* Колективізація в Донбасі та її наслідки (1929–1933 рр.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 441.

⁷ Свідчення з минувшини: Мовою документів. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 112–113.

⁸ 33-й: Голод: Народна Книга–Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К., 1991. – С. 527.

подохнуть твої діти, хай їдять полову»⁹; «Хто не піде до колективу, то ми йому повідбиваємо руки і ноги»¹⁰. У відповідь на плач і благання селянки: «Ой, чим же я буду годувати вас, мої маленькі-рідненькі?», голова сільської ради дав пораду: «Рубай найстаршого і годуй менших»¹¹. Дані висловлювання буди характерними для жорстокого типу представників найнижчої ланки сталінського адміністративного апарату. Спробуємо показати, як реалізувалися ці погрози і «поради».

В сучасній історичній літературі описано чимало актів поведінки активістів, що дають підстави для соціально-психологічної характеристики цих агентів більшовицького режиму. Виконуючи завдання вищих органів влади, вони застосували до селян широкий набір засобів примусу, в тому числі знущання, катування, мордування, тортури. Чимало таких насильницьких дій зафіксовано на Вінниччині. Так, у с. Мигалівка Барського району бригада з хлібозаготівлі вночі застосовувала до селян, які не виконали план, такі методи: примушували цілувати «рогожне» знамено, тримати на піднятих руках діжку до ранку, одягали на голови селянам, в тому числі жінкам, діжки і били по них палицями, примушували залізати під діжку чоловіка і жінку: мовляв, нехай там домовляться, як здавати зерно; одягали в рясу із рогожі, давали кадило в руки і вимагали: «Кади, може чорти і допоможуть в виконанні плану»; в такому вигляді влаштовували ходіння по вулиці вночі. У с. Клекотин Шаргородського району уповноважений разом з бригадирами комсомольцями забирали жінок, які не виконали хлібозаготівель, роздягали їх. Накладали на голови капелюхи, примушували залазити під ліжка, а самі залазили на ліжка й танцювали, доти дошки не падали на жінок. У с. Вівсяники Козятинського району в січні 1932 р. п'яні члени комісії з хлібозаготівлі

⁹ 33-й: Голод: Народна Книга–Меморіал. – С. 531.

¹⁰ Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 47–48.

¹¹ Булда М. Трагедія краю Григорія Сковороди (Голод 1932–1933 рр. у Чорнухинському районі Полтавської області) // Голод–геноцид 1933 року в Україні... – С. 342.

розвалили піч, силоміць роздягли чоловіків і жінок і вигнали їх на мороз, згвалтували 18-річну дівчину¹².

У документах простежується істотний вплив на поведінку сільських активістів уповноважених районних органів влади. У с. Іванів (Калиновський р-н, Вінницька обл.) «перелом» у хлібозаготівлі 1932 р. був досягнутий тільки після того, як у село була послана група партійців на чолі з райуповноваженим, який «бив контрактантів, примушував стояти на колінах, цілуватись між собою»¹³. В січні–лютому 1933 р. в с. Кошлани Іллінецького району голова сільради і уповноважений райкому виривали селянам волосся з голови та бороди, зачинали роздягнутих у холодних приміщеннях. Селянку били до напівсмерті, після чого обливали обличчя водою та запитували: «Чи серце б'ється?». Потім командували: «Струнко!», «Йди!», «Вернися!» — і так цілу добу. Селянинові насипали в рот тютюну та залили його водою¹⁴. В с. Бондурівка Немирівського району під час проведення колективізації уповноважений райкому партії і голова сільради притискали селянам пальці дверима, били торбинами, наповненими піском, до втрати свідомості¹⁵. Прикметно, що мішки з піском та гирі використовувалися як засоби катування також в інших регіонах. Так, у с. Романівка на Черкащині активісти били селян двофунтовими гирями і мішечками з піском¹⁶.

Складається враження, що хворобливе фантазування активістів щодо засобів і способів мучення селян не знало меж. Їх зіштовхували лобами, плювали в обличчя, смикали за ніс, за

¹² *Петренко В.І.* Трагедія українського селянства (1932–1934 рр.) // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2003. – Вип. 5. – С. 121–122.

¹³ *Лановий І.А.* Колективізація та голодомор в с. Іванів Калиновського району Вінницької області // Подільська старовина: Зб. наук. праць. – Вінниця, 1993. – С. 241.

¹⁴ *Винокурова Ф., Подкур Р.* Голод 1932–33, 1946–47. Вінницька область: документи і матеріали. – Вінниця, 1998. – С. 85.

¹⁵ Там само. – С. 122.

¹⁶ *Шатайло О.* Безчинства в Романівці // Голод–геноцид 1933 року в Україні... – С. 358.

бороду, тримали жінок під арештом в холодних приміщеннях; зв'язали двох селян рушником і водили по хаті (обряд «вінчання»), примушували довго тримати відро з водою, заливали в рот воду, насильно годували сирого картоплею («пирогом»)¹⁷. У с. Ульяновці Томашпільського району (Вінниччина) бригада щоночі викликала хліборобів у штаб і там глумилася над ними. Наприклад, селянинові прив'язали до бороди палицю і примусили з нею танцювати. У Липовецькому районі селян кидали у холодний льох, били, заганяли під стіл і примушували гавкати¹⁸. У с. Хоменки Шаргородського району голова сільради і його заступник заарештували селянина, вночі вивели у поле, де роздягнули, роззули, цілилися наганом, імітуючи розстріл¹⁹. У документах Вінницького обкому партії згадуються випадки, коли селян прив'язували до кінських хвостів і волочили вулицями, приводили на роботу із зв'язаними руками²⁰. Вражає також цинічна «наполегливість», з якою активісти вершили задумане. У Зінькові Кам'янець-Подільської округи бригада, що здійснювала колективізацію на чолі з секретарем комсомольського осередку, у хаті одноосібника М. Жука зруйнувала грубку, після чого голова багатодітної родини п'ять разів вимуровував грубку, але комсомольці щоразу руйнували її²¹.

Чимало фактів вказують на те, що активісти знущалися над селянами у стані алкогольного сп'яніння. «Понапиваються, бувало, то силують танцювати, кулаком гвіздка забивать», — згадував очевидець тих подій (с. Першотравенка, Компаніївського району Кіровоградської області)²². За інформацією Старокостянтинівського ДПУ, хлібозаготівельна бригада, перебуваючи у п'яному стані, стягнула з ліжка хворого селянина, який на ранок помер²³.

¹⁷ *Сергіичук В.* Як нас морили голодом. Вид. 2-е, доп. – К., 2003. – С. 68–75, 94.

¹⁸ *Шульга І.* Вказ. праця. – К., 1993. – С. 74.

¹⁹ Там само. – С. 75–76.

²⁰ Там само. – С. 76.

²¹ *Рибак І.В., Матвеев А.Ю.* Вказ. праця. – С. 47.

²² 33-й: Голод: Народна Книга–Меморіал. – С.430.

²³ *Рибак І.В., Матвеев А.Ю.* Вказ. праця. – С. 102.

Для поведінки сільських активістів характерні специфічні карнавальність і «театральність», що виявилось, зокрема, у влаштуванні різноманітних процесій і марширувань. Поширеним прийомом приниження людської гідності та прилюдного таврування було використання дощочок з написами політичного змісту, що засуджували і ганьбили селян. Так у с. Дерешова Мурованокуріловецького району за розпорядженням голови сільради селянам, які не виконали обов'язків щодо підготовки до сівби, почепили на шиї дощечки з написом: «Зривника більшовицької сівби — на громадський буксир»²⁴. У селі Федорівна Глобинського району Полтавської області селянина, в якого «буксири» знайшли зерно, водили взимку по селу з піднятими догори руками, в яких він тримав фанерну дошку з написом: «Я — ворог». Позаду вчителі вели дітей, які вигукували, що він — ворог соціалізму²⁵. Подібне явище було зафіксоване на Сумщині, коли селянам замість прапора давали в руки помело, а на кожусі на спині писали (крейдою, коли кожух був чорний, коли білий — вуглиною): «Злостный неслатчик хлеба государству»²⁶. У селах Брицьке та Приборівка Липовецького району арештовували селян, заганяли роздягнутих та роззутих до холодного льоху, примушували танцювати з великою вагою на плечах, бити один одного, марширувати селом. У с. Байківка Каліновського району селянам на спину і груди прикріплювали карикатури і примушували марширувати по селу²⁷. На Черкащині були випадки, коли селян заганяли в піч «погрітися», а потім примушували марширувати по снігу²⁸.

У період сталінського терору більшовицька атрибутика і символіка поповнилася так званим «рогожаним прапором» і черепахою, що символізувала відставання від більшовицьких темпів хлібозаготівлі. Вони використовувалися як засоби морального терору і приниження людської гідності селян. Голова сільради с. Сирватинці Хмельницької області згадував: «...Хлібо-

²⁴ *Винокурова Ф., Поджур Р.* Вказ. праця. — С. 117.

²⁵ 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал. — С. 458.

²⁶ Там само. — С. 541.

²⁷ *Шульга І.* Вказ. праця. — С. 75.

²⁸ 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал. — С. 314.

заготовки село не виконало. Мене — до району. Повернувся я не з голими руками. Привіз «рогожий прапор». Було таке покарання, або, як дехто кепкував, нагорода за невиконання хлібопоставки. Зібралися ми, всі члени сільради, в приміщенні старої школи. Виніс я той прапор на сцену, а рогожа рибобою смердить, посередині намальована черепаха. Припоручили двом членам сільради стояти при тому прапорі. Ганьба. А в приміщенні повно одноосібників — скликали тих, хто хліба не здав»²⁹. У листопаді 1932 р. на зльоті колгоспників-ударників Чернівецького району, які виконали план хлібозаготівлі, Білянській сільраді, як відсталій у виконанні плану, від райкому партії був піднесений «рогожаний прапор»³⁰. Голова сільради, повернувшись з цим прапором додому, зібрав селян і примусив їх носити цю «нагороду» вулицями села. А на хворого 58-річного селянина начепили лозунги, через плече повісили торбу з розбитими горшками, замість барабана дали відро. Чоловік не витримав такої ганьби і повісився³¹. Згадку про «рогожаний прапор» знаходимо також у спогадах М. В. Григорука із села Полянецьке Савранського району Одеської області: «Хто не виконав плану задачі хліба, тих забирають у «штаби» і ведуть селом колоною під прапором з рогожі, на якому написано: «Я враг народа, хліб закопал и не сдал государству!»³². Прапор з рогожі прикріплювали також на хати селян, які не здали хліб³³. У с. Петримани Мурованокуріловецького району голова сільради і уповноважений райвиконкому одноосібників, які не здали хліб, примушували цілувати черепаху³⁴.

Активісти особливо наочно продемонстрували притаманну їм жорстокість під час геноциду 1932–1933 рр., коли вони відбирали у голодних селян усе, що можна було їсти. Як свідчать очевидці тих подій, активісти намагалися будь-що вилучити хліб «до зернини». Їхня запопадливість і цілеспрямованість не

²⁹ 33-й: Голод: Народна Книга–Меморіал. – С. 122.

³⁰ *Винокурова Ф., Подкур Р.* Вказ. праця. – С. 154.

³¹ *Шульга І.* Вказ. праця. – С. 71–72.

³² 33-й: Голод: Народна Книга–Меморіал. – С.381.

³³ Там само. – С. 488.

³⁴ *Винокурова Ф., Подкур Р.* Вказ. праця. – С. 117.

залишала селянам жодних шансів: вузлики діставали залізними гаками з комина, у дітей з-за пазухи. За словами очевидців, забирали «все під чисту», «до зернини», «останню жменю», «забирали все під мітлу». «Забирали все їстівне, не тільки зерно. Картоплю, буряки, квасоллю, горох — все, чим могла житись людина», — згадував І. Ю. Кирпа із с. Томаківка Дніпропетровської області³⁵. При цьому характерним для поведінки активістів було те, що вони, як правило, не звертали уваги на крик, лемент, плач дітей і благання їхніх батьків.

Жорстокість і аморальна сутність активістів проявилася у ставленні до продуктів харчування, коли вони викидали з горщиків варену картоплю і топтали її ногами на очах у голодних селян³⁶. На Дніпропетровщині були відомі факти, коли активісти вивертали діжки з квашеною капустою, огірками, топтали картоплю³⁷. Хліб використовувався також як засіб цинічного тиску на психіку дітей. Жителька с. Шура-Бандурівська Гайсинського району запам'ятала, як активісти запитували дітей: а де тато хліб закопав, скажіть, то дамо вам буханку хліба та будете їсти³⁸. Часом наругу над селянською їжею вони здійснювали у нетверезому стані. У спогадах селян знаходимо такі свідчення: активісти п'ють, гуляють, нарешті п'яна активістка вилазить у коморі на діжку з квашеною капустою, мочиться у капусту і приказує: «Оце тобі, куркуляко! Оце тобі!»³⁹. Г. Ф. Миронюк з Черкащини згадував: «... у кваснину — капусту, огірки, борщ — напаскудять»⁴⁰.

Особливості поведінки активістів розкрилися під час здійснення ними самосудів в умовах геноциду 1932–1933 рр. Тоталітарний режим створив умови для поширення самосудів: нестерпний голод — спричинені ним крадіжки — самосуди. Досить промовистими є факти катування селян, в тому числі

³⁵ 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал. – С.174.

³⁶ Голод-геноцид 1933 року в Україні... – С. 314.

³⁷ Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. О. Ю. Мицик. – К., 2003. – С. 25.

³⁸ 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал. – С. 29.

³⁹ Голод-геноцид 1933 року в Україні... – С. 132.

⁴⁰ 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал. – С. 329.

дітей, описані В. Марочком. Наведені ним прийоми та засоби катування (пекли вогнем, кололи голками, били, тримали без води і їжі, виламували руки, тиснули пальці дверима) свідчать про виняткову жорстокість сільських активістів, які брали активну участь в репресивних акціях. У с. Кропивна Уланівського району Вінницької області голова сільської ради, голова правління колгоспу і сільський виконавець самочинно арештували десятох селян, яких запідозрили у крадіжці корови. Упродовж ночі їх били, від побоїв відразу померли четверо чоловіків і одна жінка⁴¹. Поведінка «слідчих» і «суддів», в ролі яких виступали сільські активісти, змальована у «Доповідній записці» Вінницького обласного прокурора секретареві Вінницького обкому КП(б)У Чернявському, датованій липнем 1933 р. Прокурор констатував значне збільшення самосудів, які «прийняли масовий та загрозовий характер». Самосудам передували самочинні арешти осіб, підозрюваних у крадіжках. Арештованих тримали у льохах та хлівах. Допити супроводжувалися тортурами. Самосуди, за визначенням згаданого прокурора, мали «звірський характер». У документі названі учасники самосудів: голови і члени сільрад, голови колгоспів, комсомольці. Вісімнадцятирічному хлопцеві, якого запідозрили у намірі вкрати картоплю, голова колгоспу і члени сільради накинули на шию ремінь і повели до сільради, завдаючи ударів дрючками і прикладом рушниці. У сільраді продовжували катування: били, кидали об землю, від чого він помер⁴². Затриману головою сільради с. Кордишівки Г. Синицьку кілька днів тримали у хліві і били. Коли селянка втратила свідомість, її поховали живою⁴³. Вимагаючи зізнання у крадіжках, активісти не давали затриманим їжі і води, били їх ногами, палками, камінням, ломами, гирями, цеглинами, заковували у залізні пута, якими путали коней. У Козятинському районі заступник голови сільради примушував затриманого копати для себе яму на цвинтарі⁴⁴. Зафіксо-

⁴¹ *Марочко В.І.* 1932–1933 рр.: Голодомор в Україні: Причини і наслідки: Конспекти лекцій. – К., 1994. – С. 46–47.

⁴² Державний архів Вінницької області. – Ф. П-136, оп. 3, спр. 69. – Арк. 73.

⁴³ Там само. – Арк. 74.

⁴⁴ Там само. – Арк. 75.

вані факти, коли рішення про вбивство затриманих через побиття і мордування приймалося на нарадах сільських активу⁴⁵, що свідчить про свідомі і цілеспрямовані дії. У Шаргородському районі був зареєстрований випадок, коли затриманому роздирали рота залізною палкою, піднімали і кидали об землю. У с. Лозовій селянку спочатку побили, а потім, вимагаючи зізнання, вмочили руку в гас і підпалили⁴⁶. Ці приклади — тільки частина злочинів, що розслідувалися прокуратурою. Факти самосудів підтвердив також начальний ГПУ Вороновицького району. Повідомляючи про утримання арештованих у нелюдських умовах, він охарактеризував поведінку активістів як звирячі «істязання». За його повідомленням, у с. Кордишівці тринадцятирічного хлопчика, підозрюваного у крадіжці, обв'язали мотузкою і опускали у глибоку криницю з погрозами кинути туди, якщо не зізнається⁴⁷.

Необхідно зауважити, що маса активістів не була абсолютно однорідною. У моменти найбільшого психічного напруження, коли необхідно було проявити справжню більшовицьку «твердість» у процесі проведення репресивних заходів, деякі активісти виявили сумніви, вагання, а то й прямий протест проти нелюдських дій. Відомі випадки, коли вони відмовлялися брати участь у розправах («Вбийте нас, але ми не підемо виганяти когось з хати»)⁴⁸. Особи, яким було притаманне почуття жалю і для яких людська мораль ще мала якесь значення, належали до іншого, гуманного психотипу. Це одразу було помічено представниками режиму і такі «активісти» були «вичищені» як матеріал, непридатний для виконання політичного завдання.

Отже, дії сільський активістів показали істотну залежність поведінки людини від типу нервової системи, структури і спрямованості психіки, моральних засад повсякденної житте-

⁴⁵ Державний архів Вінницької області. – Ф. П-136, оп. 3, спр. 69. – Арк. 76.

⁴⁶ Там само. – Арк. 78.

⁴⁷ Там само. – Ф. П-43, оп. 1, спр. 271. – Арк. 16.

⁴⁸ *Гриневич Л.* Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима-весна 1930 р.): історичний аналіз соціальної психології та поведінки // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 292.

діяльності. Особливий інтерес з точки зору антигуманного, деструктивного змісту історичного процесу становить психотип активіста, що характеризувався ознаками садизму. Поведінці його представників притаманна жорстокість, хвороблива «карнавальність», вигадкування різноманітних засобів і прийомів катування та приниження людської гідності. У такий спосіб вони давали вихід своїм емоціям, виявляли не тільки свідоме, а й підсвідоме. Гадаємо, цей аспект міг би стати предметом спеціального психо-історичного дослідження. Інший психотип становили «гуманісти», яких «вичищали» з рядів активістів за жалісливість, «м'який характер», відсутність «більшовицької твердості». Наявність у селянському середовищі цих двох психотипів вказує на те, що пояснення жорстокості активістів низьким рівнем освіти та культури є переконливим. Адже та частина активістів, яка не виявила справжньої більшовицької «твердості», мала таку ж освіту, як і ті, які безпосередньо здійснювали катування. Якщо б готовність до безпосередньої участі у катуваннях і знущаннях визначалася виключно майновим станом, то тоді було б незрозумілим, чому активістами стали не всі бідні селяни, а тільки незначна, цілком конкретна частина.

Цей короткий огляд поведінки сільських активістів є лише спробою акцентувати увагу на даній проблемі. Виявлення, систематизація і узагальнення фактів, що характеризують діяльність сільських активістів у всеукраїнському масштабі, дадуть можливість скласти повний реєстр актів поведінки, прийомів та засобів впливу на селян. Це дозволить уточнити типологію активістів і з'ясувати, як більшовицька влада використовувала деструктивні елементи у репресивних технологіях.

Щоб зрозуміти соціально-психологічну природу активіста, мотиви його поведінки, слід реконструювати його біографію як особистості. Вивчення людини як особистості передбачає визначення її статусу, тобто становища в суспільстві (економічного, політичного, правового тощо); суспільних функцій; мотивації її поведінки і діяльності в залежності від мети і цінностей, що утворюють її внутрішній світ; світогляду і ставлення до оточуючого світу; характеру і нахилів⁴⁹. Важливо виділити гру-

⁴⁹ *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л., 1968. – С. 83.

пи активістів за майновими, віковими та світоглядними ознаками, здійснити психоаналіз цих індивідів у контексті традиційної селянської моралі і тих змін у культурно-духовному середовищі села, що відбулися упродовж 20-х – початку 30-х рр. У зв'язку з цим постає важливе завдання перед краєзнавцями, оскільки саме у контексті історії кожного конкретного села можна простежити біографію сільського «активіста» та мотиви його поведінки. Такі досліді сприятимуть відтворенню «живої» історії України ХХ ст., з'ясуванню ролі жорстоких елементів у повсякденному житті та суспільно-політичних процесах.

Титова Н.В.

Репресії на Поділлі 1930-х років: українська та польська «лінії»

З огляду на етнічну строкатість підрадянського Поділля, серед мешканців якого, поряд з титульною нацією — українцями, поважну частку становила й польська людність, особливий інтерес викликають особливості перебігу репресивних акцій влади щодо українського й польського населення цього стратегічно важливого, прикордонного з тогочасною II Річчюпосполитою регіону УСРР. З'ясуванню цих особливостей, спільного й відмінного у долі українського й польського населення Поділля у контексті тоталітарних репресій 1930-х років й присвячена наша стаття.

Започатковані 1929 р. масштабною фальсифікацією у «справі» так званої «Спілки визволення України»¹, масштабні й перманентні політичні репресії російського комуністичного режиму проти титульної нації підрадянської України та її інтелектуальної еліти тривали до кінця 1930-х років. Симптоматично, що владна відмова від задекларованої 1923 р. політики «українізації» та загалом «коренізації» синхронізується на початку 1930-х років з Голодомором в УСРР 1932–1933 р. й «виявленням» ГПУ,

¹ Див., напр.: *Справа «Спілки визволення України»: Невідомі документи і факти* / Публ. В. І. Пристайка і Ю. І. Шаповала. – К., 1995. – 448 с.